

MANLLEUS I CALCS LINGÜÍSTICS EN TERMINOLOGIA

El contingut d'aquest document està sotmès a una llicència Creative Commons d'ús obert, amb reconeixement d'autoria i sense obra derivada

<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/3.0/deed.ca>

© TERMCAT, Centre de Terminologia

Aquest document és una versió de la publicació:

TERMCAT, CENTRE DE TERMINOLOGIA. *Manlleus i calcs lingüístics en terminologia*. Vic: Eumo Editorial; Barcelona: TERMCAT, Centre de Terminologia, 2005. 86 p. (En Primer Terme; 1. Criteris i Mètodes) ISBN 84-9766-134-6; 84-393-6898-4

Manlleus i calcs lingüístics en terminologia

Sumari

1. Conceptes.....	3
1.1. La terminologia i el fenomen del manlleu	3
1.2. El manlleu en els llenguatges d'especialitat	4
1.3. El sistema lingüístic davant del manlleu	4
1.3.1. Formes alternatives	4
1.3.2. Adopció	5
1.3.3. Adaptació	5
1.4. Noves perspectives en el tractament dels manlleus	7
2. Necessitat d'uns criteris per a regular la introducció de manlleus i calcs	9
2.1 Les raons per a regular l'entrada de manlleus i calcs	9
2.2 Les alternatives al manlleu	9
3. Criteris per al tractament dels manlleus i els calcs	10
3.1. Principis bàsics dels criteris	10
3.2. Manlleus que es poden incorporar al sistema lingüístic	11
3.3. Manlleus que no s'han d'incorporar al sistema lingüístic	13
3.4. Calcs que es poden incorporar al sistema lingüístic	14
3.5. Calcs que no s'han d'incorporar al sistema lingüístic	15
4. La flexió dels manlleus	16
4.1. La flexió nominal: el gènere	16
4.2. La flexió nominal: el nombre	17
4.2.1. Regla general	17
4.2.2. Manlleus acabats en vocal tònica	18
4.2.3. Manlleus acabats en -s, -z, -x, -sh o -ch	19
4.3. Formes de plural adaptades com a singulars.....	21
4.4. Sintagmes travats	21
4.5. La flexió verbal	22
5. Pronúncia i tractament tipogràfic dels manlleus	23
5.1. Pronúncia dels manlleus	23
5.2. El tractament tipogràfic dels manlleus	24
6. Conclusions.....	24

Un manlleu, igual que una creació, sempre constitueix un enriquiment i una renovació de les possibilitats d'expressió. Mentre hi hagi llengües, continuaran bescanviant-se paraules entre elles sense por de perdre l'ànima, perquè una llengua que viu és una llengua que dona i que rep. (H.

WALTER. *L'aventure des langues en Occident*)

INTRODUCCIÓ

L'objectiu d'aquest document és donar a conèixer els criteris que el Consell Supervisor del Centre de Terminologia TERMCAT aplica en l'estudi i el tractament dels manlleus i dels calcs. Després d'unes consideracions introductòries sobre el manlleu i el calc com a procediments per a la creació neològica, s'ofereix una descripció dels criteris que poden ajudar a valorar el tractament més adequat que cal donar, en els àmbits d'especialitat, a les formes manllevades, tant pel que fa a l'acceptació o al rebuig com al comportament morfològic d'aquests termes.

Aquest document és una actualització, ampliació i refosa dels dos criteris publicats pel Consell Supervisor els anys 1990 i 1992, titulats respectivament *Manlleus i calcs lingüístics en els treballs de terminologia catalana* i *Formació del plural dels manlleus*.

1. Conceptes

1.1. La terminologia i el fenomen del manlleu

En la mesura que les societats progressen i que eixamplen i aprofundeixen els àmbits de coneixement, les llengües també evolucionen, especialment en el vessant lèxic per la necessitat de denominar conceptes, realitats i fets nous, cosa que estimula la *neologia*, la formació de noves unitats lèxiques. Els *llenguatges d'especialitat*, és a dir, el conjunt d'elements lingüístics propis dels àmbits de coneixement especialitzat tècnic, científic, social o humanístic, són una de les fonts principals d'introducció de nocions noves i, en conseqüència, experimenten constantment la necessitat de crear també noves denominacions per a designar-les (*neologismes*). L'estudi de les nocions pròpies d'aquests llenguatges d'especialitat i de les seves denominacions és la *terminologia*.

Quan les llengües entren en contacte i s'enriqueixen amb l'intercanvi cultural, comercial, tecnològic i científic, incorporen en el seu sistema conceptes nous i unitats i estratègies gramaticals alienes que amb el temps acaben esdevenint propis. En la civilització actual, l'acceleració i la intensificació d'aquest intercanvi han comportat també l'augment del bescanvi de les denominacions que designen aquests conceptes. Els neologismes es creen generalment en la llengua pròpia de la societat en què s'han originat les nocions que designen (*llengua de partida*) i d'aquí s'exporten a la resta de llengües (*llengües d'arribada*) directament o per mitjà d'una altra llengua que fa d'intermediària (*llengua vehicular*). Aquest traspàs d'informació pot donar lloc a manlleus o calcs en la llengua d'arribada. A grans trets, un *manlleu* és un element lingüístic, especialment lèxic, que passa de la llengua de partida a la llengua d'arribada. Aquest concepte inclou tant el *manlleu directe* —que és pròpiament l'element lingüístic procedent d'una llengua de partida que s'integra a la llengua d'arribada amb un grau d'adaptació a la nova llengua més o menys gran segons el cas— com el *calc* —que és la traducció literal d'un terme d'una altra llengua. A efectes pràctics, en aquest document s'emprarà la denominació de *manlleu* amb el sentit de *manlleu directe*, i sempre des d'una perspectiva sincrònica. Un tipus especial de manlleu és el *xenisme*, que designa una realitat pròpia d'una cultura que no té un paral·lel en la cultura d'arribada i que, per aquest motiu, resulta difícil de traduir.

En els llenguatges d'especialitat —com en la llengua general— és desitjable un cert control de les unitats noves per a garantir-ne l'encaix en el sistema lingüístic general i en el subsistema propi de l'àrea d'especialitat (vegeu 2.1).

1.2. El manlleu en els llenguatges d'especialitat

Si ens fixem concretament en els àmbits d'especialitat, el terreny propi de la terminologia, es pot observar que els manlleus hi tenen un pes important per diverses raons:

a) El manlleu sol portar associades les idees d'innovació i de precisió semàntica, perquè sovint comporta la incorporació d'un nou radical lèxic que per al parlant de la llengua d'arribada no té associat cap altre concepte. Per exemple, el mot *cocotte* en francès designa qualsevol tipus de cassola, però en català, el manlleu *cocota* fa referència només a un tipus concret de cassola (de forma rodona o ovalada, de parets altes, amb dues nanses i amb una tapadora que disposa d'una obertura que permet la sortida del vapor); o la forma *chat*, que en anglès significa de manera general 'xerrada', i que en català i en altres llengües ha passat a designar la 'comunicació simultània entre diverses persones a través d'Internet'.

b) El manlleu contribueix a l'estandardització internacional dels llenguatges d'especialitat. Per a afavorir la intercomunicació de les comunitats científiques i professionals es tendeix a reduir les diferències entre les llengües de comunicació tecnicocientífica. Fins i tot hi ha algunes ciències i tècniques en què la terminologia té, d'una manera més o menys explícita, un caràcter convencional que cal respectar íntegrament en qualsevol llengua, com en certes expressions i codis utilitzats internacionalment en les duanes o en els aeroports, en les denominacions científiques de la zoologia, la botànica i les ciències de la salut, en la formulació matemàtica i química, etc.

1.3. El sistema lingüístic davant del manlleu

Davant de les formes manllevades, els sistemes lingüístics reaccionen d'una de les maneres següents:

- a) Recorrent a **formes alternatives** en la llengua d'arribada
- b) Incorporant la forma original sense cap modificació (**adopció**)
- c) Adaptant la forma original al sistema lingüístic d'arribada (**adaptació**)

1.3.1. Formes alternatives

La primera possible reacció davant una forma manllevada és la cerca de formes alternatives pròpies del sistema lingüístic d'arribada que ocupin l'espai semàntic corresponent. L'ús d'aquestes formes alternatives presenta unes característiques que en fan el recurs preferible, des del punt de vista del sistema de la llengua:

I. Si el manlleu esdevé l'única via de creació neològica, i s'abandonen la resta de recursos per a la formació de termes (vegeu 2.2), la llengua experimenta un esmussament de la seva capacitat com a mitjà de comunicació. El parlant, en aquest cas, pot arribar a considerar-la una eina poc útil per als intercanvis comunicatius i, en conseqüència, abandonar-ne progressivament l'ús.

II. L'ús de formes pròpies estimula la creativitat i el coneixement dels recursos del sistema de la llengua; en poden ser exemples els casos de *programari* i *maquinari* (per *software* i *hardware*), o la forma *estira-i-empeny* (alternativa a *push-pull device*).

III. L'ús de formes pròpies pot contribuir a reforçar la concepció de la llengua pròpia com a recurs apte per a qualsevol ús, la qual cosa pot comportar també un reforç del sentiment de pertinença i altres efectes psicolingüístics.

IV. L'ús de formes pròpies sol contribuir a la transparència semàntica, és a dir, a la interpretabilitat de la forma i a la descodificació del seu significat sobretot per a persones que no siguin especialistes de l'àrea; per exemple, per a la majoria de parlants catalans *skymarathon* és una forma més opaca que *marató d'alta muntanya*; o *kerning* resulta menys evident que *interlletatge*.

1.3.2. Adopció

Una altra reacció possible davant d'un manlleu és l'adopció directa de la forma original. Quan un terme s'adopta directament conserva amb més força els trets originals i manté un caràcter aliè a la llengua d'arribada. Tanmateix, cal tenir en compte que l'adopció sol comportar un cert grau d'adaptació, ja que en el moment en què el manlleu s'incorpora a la llengua tendeix a adaptar-se al sistema fonètic i morfològic.

Hi ha diversos motius que poden fer aconsellable adoptar un manlleu:

- perquè es tracta d'una forma molt estesa en la llengua general amb la grafia original; per exemple, *amateur* o *whisky*;
- perquè es tracta d'una forma que s'utilitza exclusivament en un àmbit molt restringit; per exemple, alguns llatínismes emprats en arqueologia com *aedes Augusti*, *damnatio memoriae*, *fulcrum*, *imagines maiorum*, *macellum*, etc.;
- perquè es tracta de formes que fan referència a realitats físiques o culturals pròpies d'una cultura i allunyades de la cultura d'arribada (xenismes), que solen tenir un ús similar en la majoria de llengües; per exemple, els termes de geografia física que designen formacions de relleu inexistents a les zones de parla catalana com *esker*, *kame*, *klippe*, *kopje*, etc.;
- perquè es tracta de terminologia molt fixada internacionalment, pràcticament sense variacions d'una llengua a una altra; per exemple, *allegro*, *au-pair*, *byte*, *green*, *lied*, *twist*, *web*;
- perquè es tracta de termes provinents d'un antropònim o topònim en què, per un motiu o un altre, es vol fer palès aquest origen; per exemple, en denominacions de productes alimentaris (*chester*, *jarlsberg*) o de certs minerals (*larvikita*, *goethita*); cal tenir en compte, però, que alguns d'aquests manlleus, especialment en l'àmbit de l'alimentació, s'han adaptat poc o molt, sobretot si han estat introduïts fa molt de temps (*xampany*, *xerès*, *manxego*);
- perquè es tracta de termes l'adaptació dels quals en desfiguraria la forma fins al punt de fer-la irreconoscible; de fet, aquest motiu es pot combinar amb qualsevol dels altres, o s'hi pot afegir, de manera que certes adaptacions esdevenen pràcticament impossibles; per exemple, en la terminologia del golf no sembla possible adaptar formes com *eagle* o *wedge*.

1.3.3. Adaptació

Una altra reacció dels sistemes lingüístics davant del manlleu, quan no se'n popularitza una forma alternativa pròpia del sistema receptor ni s'adopta directament, és l'*adaptació*. En adaptar un manlleu i adequar-lo a les regles de la llengua catalana, s'integra en el cabal lèxic fins que se sent com una forma pròpia. Aquesta adaptació es pot produir en el moment de la introducció del manlleu o bé fer-se gradualment al llarg del temps.

L'adaptació pot ser de diferents tipus:

1. Adaptació fonicogràfica

a) Adaptació a partir de la grafia del terme originari

Partint de la forma gràfica original, s'adequa la grafia dels manlleus a l'ortografia catalana. Per exemple, en manlleus com *múster* o *clúster*, adaptacions de les formes angleses *muster* i *cluster*.¹

b) Adaptació a partir de la pronúncia del terme originari

L'adaptació del manlleu es fa a partir de la pronúncia aproximada del terme en la llengua de partida. Per exemple, en manlleus com *pírcing* i *palet* s'ha produït una adaptació gràfica i fonètica a partir de les pronúncies originals del mot anglès *piercing* i del mot francès *palette*, respectivament.

2. Adaptació morfològica

S'adequa el comportament morfològic dels manlleus a la morfologia catalana. Per exemple, manlleus com *sandvitx* i *nyoqui* s'adapten al sistema morfològic català: *sandvitx* fa el plural regular català *sandvitxos* (i no com l'original anglès *sandwiches*); *nyoqui* en català és singular (mentre que *gnocchi* en italià és plural, ja que *-i* correspon al morfema de plural) i fa el plural regular afegint-hi una *-s* (*nyoquis*).

Els manlleus procedents de llengües amb alfabet diferent del català es traslladen a partir de la grafia o de la pronúncia originals aplicant els sistemes de *transliteració* i *transcripció* (i, si escau, d'*adaptació*) establerts per les institucions acadèmiques, les normes internacionals i els especialistes en aquestes llengües, de manera que hi hagi una coherència entre els manlleus adaptats provinents d'una mateixa llengua (*geisha*, *dashi*, *sashimi*, *sushi*, del japonès; *aua*, *baclaua*, *fàtua*, *xauarma*, *babaganuix*, de l'àrab).

Bàsicament, la *transliteració* consisteix a representar els caràcters d'una escriptura alfabètica o sil·làbica amb caràcters d'un altre alfabet, caràcter per caràcter. Es tracta generalment de sistemes d'ús internacional (sovint fixats per l'Organització Internacional per a la Normalització, ISO) per a facilitar la comunicació entre especialistes i entre llengües.² Són sistemes lingüísticament molt precisos que s'adrecen sobretot a experts coneixedors de les llengües de partida, però justament per aquest motiu de vegades resulten complexos com a propostes de difusió per al gran públic o massa allunyats de l'escriptura de les llengües particulars. L'ús en alguns casos, per necessitats de precisió, de signes diacrítics dificulta igualment la difusió d'aquestes formes, que solen ser difícils de reproduir amb els tractaments de textos més a l'abast. L'omissió dels diacrítics, d'altra banda, condueix a solucions inadequades i a pronúncies errònies.

Les dificultats de difusió de la transliteració han fet necessària la creació en cada llengua de sistemes de transcripció propis que simplifiquin la transliteració i facilitin la introducció dels nous conceptes. La *transcripció* consisteix a traslladar, per mitjà d'un sistema de signes de conversió, els sons d'una llengua de partida a una altra llengua. En la transcripció se simplifiquen els sons i s'eviten els diacrítics més inusuals perquè la grafia sigui reproduïble amb els mitjans tipogràfics habituals (en detriment, per tant, de la fidelitat a la pronúncia de la llengua de partida). Les solucions de transcripció no són internacionals, sinó que varien en cada llengua (s'adeqüen a unes

¹ Es pot observar que l'adaptació parteix de la forma escrita, però que tanmateix la pronúncia original influeix en la posició de l'accent.

² L'ISO ha establert sistemes de romanització de caràcters ciríl·lics (ISO 9:1995), de caràcters àrabs (ISO 233:1984, ISO 233-2:1993 i ISO 233-3:1999), de caràcters hebreus (ISO 259:1984 i ISO 259-2:1994), de caràcters grecs (ISO 843:1997), de caràcters japonesos (ISO 3602:1989) i de caràcters xinesos (ISO 7098:1991), entre d'altres.

determinades convencions ortogràfiques), però donen lloc a formes que els parlants de la llengua d'arribada poden identificar i llegir amb una fonètica aproximada a la de la llengua original.³

En textos molt especialitzats és habitual i fins i tot recomanable l'ús de la transliteració o de la transcripció culta, les quals solen reproduir més fidelment els trets de la llengua de partida. Quan l'objectiu, en canvi, és la difusió general en català de topònims i antropònims forans (en mitjans de comunicació, per exemple) o de neologismes que han penetrat en la llengua i que no tenen alternativa possible, sol ser recomanable optar per la transcripció simplificada. El pas següent a aquesta transcripció és l'adaptació total de les formes foranes a la llengua d'arribada, amb la qual les formes ortogràfiques pròpies de la transcripció s'acaben d'adequar completament al sistema fonogràfic del català (per exemple, *baclaua*, *fàtua* i *tagín* són les adaptacions corresponents a les transcripcions simplifiades de l'àrab *baqlawa*, *fatwa* i *tajín*). Aquesta opció se sol recomanar només per a aquelles denominacions comunes que estan plenament integrades en la llengua d'arribada i que tenen una gran difusió social.

Tant si s'adapten com si s'adopten, els manlleus que s'introdueixen al català solen adequar-se als paràmetres de gènere i nombre d'aquesta llengua, si bé presenten algunes característiques pròpies que cal tenir en compte i que s'exposaran més endavant (vegeu 4).

1.4. Noves perspectives en el tractament dels manlleus

Hi ha un conjunt de factors que en els últims anys estan influïnt en els mecanismes generals de tractament dels manlleus, especialment en els àmbits d'especialitat, però també en la llengua general, i hi estan provocant canvis que amb el pas del temps poden arribar a tenir una notable transcendència. Convé, per tant, tenir-los en compte.

a) Globalització cultural i generalització del coneixement especialitzat

La generalització dels intercanvis culturals, l'escurçament de les distàncies, la difusió de les tecnologies de la informació i la comunicació, i tot el conjunt de fenòmens que es poden relacionar amb el concepte d'allò que s'ha anomenat *globalització*, estan comportant uns canvis molt significatius en el tractament dels manlleus en totes les llengües. El procés de trobada intercultural augmenta, i la societat catalana, com d'altres, és més importadora que no pas exportadora de novetats industrials, comercials, culturals i conceptuals. En conseqüència, la incorporació de novetats denominatives és contínua i, probablement, augmentarà.

El creixement de les necessitats denominatives de conceptes molt allunyats del context cultural de la llengua d'arribada es pot concretar en fets com la divulgació dels avenços científics i tècnics en articles i reportatges adreçats a la població en general; o bé en la necessitat dels mitjans de comunicació de donar nom a espècies animals o botàniques que apareixen en documentals filmats en zones ben allunyades (unes espècies que, evidentment, no solen tenir cap denominació tradicional en català); o en la contínua incorporació de designacions alienes que l'actualitat informativa posa en circulació i que esdevenen indispensables en un determinat moment (com ara *burca* —difosa a Catalunya especialment durant el conflicte a l'Afganistan del 2001— o *chapatote* —forma que es va popularitzar arran del vessament de fuel del vaixell *Prestige* davant la costa gallega el novembre del 2002—). Els parlants necessiten referir-se a aquell concepte, i el manlleu porta associades unes connotacions de novetat i de precisió que el fan molt atractiu.

³ L'Institut d'Estudis Catalans ha publicat propostes de transliteració i transcripció al català de mots àrabs (*Documents de la Secció Filològica I*), de mots russos (*Documents de la Secció Filològica III*) i de mots hebreus (*Documents de la Secció Filològica IV*). Cal remarcar la importància d'aquests criteris, que han estat fonamentals per a posar ordre en els sistemes de trasllat i també per a evitar la còpia sistemàtica i de vegades barrejada de transcripcions procedents d'altres llengües, sobretot de l'anglès, del francès o del castellà. Cal no oblidar, igualment, l'esforç fet als anys setanta pels lingüistes que van treballar en l'elaboració de la *Gran enciclopèdia catalana*, ja que van ser els primers a proposar uns sistemes de transliteració i transcripció en català, que després han servit de base per als treballs posteriors.

A més a més, en la majoria de societats més o menys avançades s'està produint una generalització de l'accés a la formació i a la informació. Això implica que, per exemple, les propostes de transliteració o de transcripció s'hagin d'adequar a la necessitat d'ús en contextos diversos, i sovint no especialitzats: els restaurants japonesos o àrabs han de poder escriure els plats que ofereixen de manera que els seus clients de parla catalana puguin interpretar fàcilment aquesta informació, sense elements gràfics que resultin incomprensibles per a la majoria dels lectors. Sovint es difonen transcripcions basades en l'anglès, el francès o el castellà, com ja es pot observar en els casos dels arabismes *falàfel* o *xauarma*, que es veuen molt més sovint grafats segons les transcripcions basades en l'anglès *falafel* (que està portant a la generalització d'una pronúncia aguda del mot) i *shawarma*.

b) Introducció massiva i ràpida de manlleus

Tradicionalment el manlleu terminològic s'introduïa per la via de l'especialista i a poc a poc, al llarg de molts anys, anava penetrant i s'anava consolidant com un element més del corpus. En aquest camí, sovint la forma lingüística experimentava determinats canvis que ajudaven a la introducció de l'element dins del sistema. Avui, però, la introducció del manlleu no sempre segueix aquesta via, sinó que, sovint, és una introducció massiva i extraordinàriament ràpida, principalment a través dels mitjans de comunicació, i també per la influència dels fluxos migratoris, a partir de l'experiència directa (viatges, turisme, estudis), etc.

c) Societats multilingües

Les societats actuals són en general multilingües, i és freqüent que els parlants coneguin més de dues llengües. Aquest fet també té una conseqüència en la manera d'assimilar les formes manllevades. La tendència històrica era adaptar fònicament i gràficament els manlleus, i en aquest comportament hi influïa de manera directa el desconeixement general de com es comportava la llengua d'origen. Avui, però, en l'àmbit europeu, per exemple, la gran majoria de la població, encara que no parli gaire bé l'anglès, sap més o menys com es pronuncien formes angleses com *piercing*, *parking*, *hooligan* o *mouse*.

La pronúncia dels manlleus no adaptats, doncs, es veu afectada per aquest aspecte: malgrat que des del 1932, per exemple, consti al diccionari normatiu català una forma com *handicap*, és fàcil que una persona amb coneixements d'anglès tendeixi a la pronúncia d'aquest mot amb fonètica anglesa, tal com passa també amb formes com *hoquei* i *handbol*.

I un altre aspecte afectat pot ser la morfologia: quan el parlant introdueix un manlleu al sistema lingüístic tendeix a aplicar-hi les regles morfològiques habituals. Ara bé, de vegades l'especialista, a partir del coneixement que té de la llengua original del manlleu, fa servir la forma del plural original; per exemple, entre els experts de determinades especialitats científiques hi ha una certa tendència a utilitzar les formes de plural llatines (vegeu 4.2.1).

d) Importància de la llengua oral

La pronunciabletat, el fet que una forma lingüística sigui més fàcilment pronunciable que una altra, ha esdevingut un altre factor clau per a afavorir la implantació d'una determinada forma en el corpus. Els mitjans de comunicació audiovisuals han fet tornar a guanyar un gran pes a la transmissió oral de la informació, i la generalització de l'ús dels manlleus en aquests contextos de comunicació oral (ràdio, televisió, etc.) comporta també la necessitat de tenir criteris sobre la millor manera de pronunciar-los: tendint a l'adaptació a la llengua d'arribada o tendint a la pronúncia original. El respecte a la llengua original podria portar a una solució, i el respecte a la llengua en què s'està produint el missatge podria portar a una solució diferent. És un aspecte, per tant, que difícilment admet una solució aplicable a tots els casos: cal posar sobre la taula altres arguments, com ara la generalització o l'especialització de la forma, la dificultat de la pronúncia original, el

tractament que han fet d'aquella forma altres llengües, el context en què es produeix la comunicació, la tradició, l'analogia amb formes similars, etc. (vegeu 5.1).

e) Manlleu morfològic

Mereix una atenció especial el cas en què el que es manlleua no és una peça lèxica concreta, sinó un determinat recurs morfològic. Per exemple, en català (i en castellà), des de ja fa força anys la terminació *-ing* de l'anglès està adquirint un ús generalitzat en determinats registres populars i també en alguns àmbits especialitzats, amb un cert valor verbalitzador (en formacions com *pènquing*, *pònting*, *mètring*, *pànxing*, i en termes com *rènting*, *lísing*, etc.). Aquesta mena de fenòmens morfològics o sintàctics, que afecten també per exemple certes alteracions en l'ordre dels formants i altres canvis, són especialment importants perquè s'incorporen al sistema lingüístic i resulten indefinidament aplicables a molts altres casos.

2. Necessitat d'uns criteris per a regular la introducció de manlleus i calcs

2.1 Les raons per a regular l'entrada de manlleus i calcs

El cabal lèxic de totes les llengües sol estar constituït per un nombre no negligible de manlleus. Però la necessitat real del manlleu no sempre resulta prou clara: l'ús d'una forma manllevada obeeix sovint a una qüestió difícilment objectivable com és la càrrega semàntica atribuïda o atribuïble a una denominació concreta. Quan el parlant hi recorre, de vegades ho fa mogut per motivacions estilístiques, d'innovació, de sensació de precisió, d'economia lingüística, etc., subjectives, i sovint li sembla que les alternatives en la llengua pròpia no responen a tots aquests elements.

Tanmateix, les raons per a regular l'entrada indiscriminada de manlleus són prou importants. Com hem vist abans (vegeu 1.3.1), l'ús de formes pròpies contribueix a la interpretabilitat dels termes, a reforçar la concepció de la llengua pròpia com a recurs apte per a qualsevol ús, i a estimular la creativitat i el coneixement dels recursos propis del sistema de la llengua. Per això és recomanable un control en la penetració de termes forans que eviti el manlleu quan hi ha equivalents genuïns i que permeti la difusió de formes que no contravinguin el sistema gramatical de la llengua i la seva normativa, i que sigui acceptable tant pels professionals de l'àrea com per la societat en general.

2.2 Les alternatives al manlleu

Convé, doncs, no perdre de vista els recursos neològics propis que es poden adoptar com a alternativa al manlleu, com ara la derivació, la composició, el canvi semàntic, la lexicalització de sintagmes, l'onomatopeia, etc. En força casos es combina més d'un procediment en una mateixa forma lèxica, i és important tenir-los tots en compte, perquè si s'apliquen de manera equilibrada garanteixen una ampliació més harmònica del cabal lèxic.

- I. **Derivació.** Adjunció d'un prefix o un sufix a una arrel.

antipà: s'adjunta el prefix *anti-* a l'arrel *pa*, i s'evita el manlleu del francès *antibotte*

programari i *maquinari:* s'adjunta el sufix *-ari* als mots *programa* i *màquina*, i s'eviten els manlleus de l'anglès *software* i *hardware*

- II. **Composició (popular o culta).** Suma de dues o més unitats lèxiques que, generalment, poden existir com a mots o poden tenir significats independents.

estirafletxes: es combinen els mots *estira* (d'*estirar*) i *fletxa* (en aquest cas la forma plural *fletxes*), i s'evita el manlleu de l'anglès *puller*

estrumogen: es combinen els formants *estrumo-* (del llatí *strūma* 'inflamació de les glàndules limfàtiques') i el sufix *-gen* (del mot grec *génos* 'naixement, raça'), que significa 'que genera; que produeix', i s'evita el manlleu del castellà *bociógeno*

III. **Canvi semàntic**. Ampliació, restricció, metaforització, etc. del significat original d'una paraula.

descans: el mot original, amb el significat 'allò que ens descansa, que ens permet de fer desaparèixer el cansament', experimenta una reducció semàntica per a designar també la 'bota còmoda i resistent que s'utilitza abans i, sobretot, després de practicar un esport d'hivern', i s'evita el manlleu *après-ski*

filigrana: el mot original, amb el significat de 'senyal o marca fet en el paper quan es fabrica que es veu a contracolor', experimenta una ampliació semàntica per a designar també el 'senyal invisible permanent que s'insereix a les imatges digitals que circulen per una xarxa a fi d'evitar-ne el frau i la pirateria i de protegir els drets de la propietat intel·lectual', i s'eviten els manlleus de l'anglès *watermark* o *digital tattoo*

IV. **Sintagmació**. Lexicalització d'un sintagma lliure.

deixar fora de combat (en lloc de *to knock-out*), o *guerra de pintura* (en lloc de *paintball*), entre d'altres, són unitats lèxiques amb un significat específic que provenen d'estructures lliures del discurs

V. **Arcaïsmes i dialectalismes**. Recuperació d'un arcaïsmes o generalització d'una forma pròpia d'una zona més o menys restringida.

alquena: arcaïsmes que té el mateix sentit que el manlleu *henna*

regnatge: arcaïsmes recuperat per a fer referència a un tipus de prova d'hípica que es designa sovint amb el manlleu *reining*

xel: és una forma d'origen menorquí —de l'anglès *shell* 'petxina'— que es generalitza per a denominar l'espècie *Chlamis opercularis*

VI. Ús de **denominacions populars** en alguns camps d'especialitat.

escarabat de Sant Joan, *escarabat de maig* i *escarabat ratllat*: formes que designen diverses espècies del gènere *Melolontha*, i s'evita el manlleu de l'alemany *Maikäfer*

VII. Altres procediments: **acronímia, siglació, abreviatura, conversió, lexicalització d'onomatopeies**.

BTT, *R+D* i *TIC* són sigles que s'han format a partir dels termes *bicicleta tot terreny*, *recerca i desenvolupament* i *tecnologies de la informació i la comunicació*, respectivament, que permeten evitar la difusió de les formes manlevades *VTT*, *I+D* i *ICT*

3. Criteris per al tractament dels manlleus i els calcs

3.1. Principis bàsics dels criteris

De totes les consideracions fetes es dedueix que els criteris d'admissió o de refús de manlleus han d'inspirar-se en els principis bàsics següents:

1. Priorització de l'alternativa catalana que respongui als procediments neològics interns.
2. Quan l'alternativa no sigui possible, adequació del manlleu al sistema lingüístic o, si l'adaptació no és pertinent, adopció de la forma manlevada sense modificacions.

3. Introducció del manlleu o del calc imprescindible tenint en compte el conjunt de la llengua i el llenguatge d'especialitat.
4. Respecte a les normes internacionals pròpies de cada àrea.
5. Respecte a les tendències terminològiques de cada àrea d'especialitat (grau de tecnicitat, llengües de més influència, etc.).
6. Cerca del consens dels professionals per a garantir l'acceptació social i l'ús de la forma més adequada.

Aquests principis permeten entendre per què el Consell Supervisor del TERMCAT opta per una de les diverses solucions possibles o per una altra, i alhora poden ser una orientació per a ajudar a adoptar una opció raonada en els casos en què encara no hi ha una proposta normalitzada.

Per a decidir l'acceptabilitat i la viabilitat d'un terme, cal valorar els aspectes lingüístics, terminològics i sociolingüístics que l'afecten, i només d'aquesta manera es pot prendre una decisió adequada. Cal no oblidar que el lèxic de la llengua no és d'una regularitat sistemàtica i, per això, cada unitat manllevada d'una altra llengua ha de ser analitzada acuradament en la seva especificitat. Només tenint presents alhora tots els criteris es pot decidir quina és la forma més adequada en cada ocasió.

En els àmbits d'especialitat és particularment rellevant el paral·lelisme amb les altres llengües de comunicació, sobretot les més properes i les lingüísticament emparentades. Resulta imprescindible, per tant, analitzar com han tractat una determinada forma manllevada les llengües més pròximes a l'àmbit català, sense oblidar, tanmateix, que cada llengua pot tenir un comportament i un caràcter diferent. No és sobrer indicar, en aquest sentit, que no sempre allò que en una llengua és designat amb un sol mot pot ser designat també amb un sol mot en la resta de llengües: tot i que l'economia lingüística és un aspecte important, hi ha llengües més sintètiques que d'altres, i pot passar que la millor alternativa catalana a un determinat manlleu sigui un sintagma o, contràriament, que l'alternativa a un sintagma manllevat sigui una sola paraula catalana. A més, les diverses llengües poden establir segmentacions de la realitat no exactament coincidents, i distincions que en una llengua són naturals no semblen necessàries en altres llengües (per exemple, en català es distingeix entre *capsa* i *caixa*, una distinció que en altres llengües no es fa).

També cal tenir en compte que no sempre sembla necessari, des d'una perspectiva terminològica,⁴ buscar alternatives a certs manlleus que obeeixen a una moda passatgera, a un ús personal o estilístic, o que es preveu que tindran una vida efímera, encara que puguin tenir un ús puntual important en determinats àmbits d'especialitat. Aquest podria ser el cas de manlleus com *bakalao*, *jasp*, *beautiful people*, *movida*, *yuppy*, *botellón*, *medicamentazo*, etc.

3.2. Manlleus que es poden incorporar al sistema lingüístic

Tenint en compte, doncs, aquests principis generals, els manlleus que el Consell Supervisor del TERMCAT considera que es poden incorporar al sistema lingüístic tenen les característiques següents:

- a) Formes creades amb elements cultes procedents del llatí o del grec.⁵

⁴ Normalment aquesta mena de manlleus no pertanyen a àmbits tècnics o científics especialitzats.

⁵ Per a més informació sobre aquest procediment de formació de termes, vegeu el criteri del Consell Supervisor del TERMCAT *Formació de termes amb elements cultes*.

De fet, la formació de termes mitjançant aquest procediment és recomanada per la norma internacional ISO R/860 i es produeix també en la resta de llengües, cosa que facilita la comunicació especialitzada. Aquest tipus de formació no es pot considerar pròpiament com un manlleu, sinó com un tipus de derivació o de composició, perquè parteix d'uns elements llatins i grecs que, des d'una perspectiva sincrònica, es pot entendre que formen part del cabal lèxic de la llengua. Tanmateix, el fet que sovint els termes d'aquest tipus es creïn o ens arribin vehiculats per altres llengües justifica que els considerem en aquest document. S'ha de tenir en compte que es tracta d'un recurs molt utilitzat en determinades àrees d'especialitat —per exemple, en l'àmbit de la medicina o de la biologia— i pràcticament inexistent en d'altres —per exemple, els esports o la gastronomia.

Exemples: *al·lèrgogen, bioètica, criosublimació, fotocromia, gemmoteràpia, hemianopia, lissencefàlia, oogàmia, tanatopràxia, zooteràpia*

b) Manlleus que han passat a ser d'ús corrent en la llengua general, ja sigui adoptats o adaptats.

Exemples: *gaspatxo, jazz, kiwi, karate, vàter, whisky*

c) Manlleus que s'han integrat dins el sistema lingüístic i han donat lloc a sèries derivatives o compositives.

Exemples: *attrezzo* *attrezzista*
caiac *caiacpolo, caiaquista*
cros *motocròs*
esprint *esprintador, esprintar*
gravar *gravació, gravadora, gravadora de CD, gravadora de DVD*
màster *masteritzar, masterització, remasteritzar, remasterització*
surf *surfista, surf d'estel, surf de caiac, surf de neu, surf de vela, surf extrem, surf forapista, surf sense planxa*

d) Manlleus de base toponímica o antroponímica (vegeu 1.3.2). El fet que derivin d'un topònim o d'un antropònim identificable fa desaconsellable substituir el manlleu per altres denominacions alternatives, i, a més, és recomanable mantenir la grafia del mot del qual deriven per facilitar-ne la identificació.

Exemples: *asiago, brie, embut de Büchner, chester o cheshire, devonià, matràs d'Erlenmeyer, faraday, gloucester, luddita, monadnock, rickètties, yazoo, ypressià*

En algun d'aquests termes l'adopció directa de la forma manllevada és reforçada pel fet que la mateixa grafia aporta una certa informació sobre l'origen del concepte. En canvi, en alguns altres casos ja és tradicional l'adaptació gràfica del manlleu o de la base sobre la qual es construeix, o en resulta molt còmoda l'adaptació perquè pràcticament no es modifica la grafia original.

Exemples: *bordeus, itàlic, montàsiu, pròvola, ragusà, rocafort, santnectari, xampany, xaptalitatció (de Chaptal), xerès*

e) Manlleus que no tenen una alternativa catalana genuïna que ocupi el mateix camp semàntic i que dins del seu àmbit d'especialitat tenen un ús general, sovint de manera paral·lela en diverses llengües. Entre aquests manlleus es poden distingir:

e.1) Manlleus la forma dels quals es pot adaptar al sistema lingüístic català sense modificacions gràfiques que en dificultin la identificació.

Exemples: *body* ⇒ *bodi*
brick ⇒ *bric*
briefing ⇒ *brífing*

chat ⇒ *xat*
chip ⇒ *xip*
derby ⇒ *derbi*
disc jockey ⇒ *discjòquei*
disquette ⇒ *disquet*
leasing ⇒ *lising*
marketing ⇒ *màrqueting*
papillote ⇒ *papillota*
piercing ⇒ *pircing*
sparring ⇒ *espàrring*

e.2) Manlleus l'adaptació dels quals donaria lloc a formes gràficament molt allunyades de la denominació de partida, les quals podrien resultar inidentificables.

Exemples: *au-pair, chaise-longue, eagle, roux, vacherin, wedge*

f) Xenismes, que denominen conceptes propis d'una altra cultura, a la qual s'associen, i que no tenen una alternativa en la llengua d'arribada.

Exemples: *encierro, fàtua, sake, sari*

En molts d'aquests casos convé tenir en compte els criteris de transliteració i transcripció des de la llengua de partida al català, la possible implantació de transcripcions pròpies d'altres idiomes, que actuen de llengua vehicular, i la conveniència o no d'adaptar completament els termes a l'ortografia catalana.

transcripció anglesa	transcripció catalana	adaptació catalana
<i>niqab</i>	<i>niqab</i>	<i>nicab</i>
<i>tajine</i>	<i>tajín</i>	<i>tagín</i>
<i>sharia</i>	<i>xaria</i>	<i>xara</i> (adaptació tradicional) o <i>xaria</i>
<i>shawarma</i>	<i>xawarma</i>	<i>xauarma</i>
<i>shekel</i>	<i>xéqel</i>	<i>xéquel</i>

Aquest tipus de manlleu porta associades unes connotacions d'exotisme i una informació sobre l'origen aliè del concepte que el fan imprescindible, encara que en la llengua pròpia ja es disposi d'un element lèxic equivalent. Per exemple, formes àrabs com *burca, haik, hijab, nicab*, es podrien traduir pel mot català *vel*, però es perdria precisió i informació.

3.3. Manlleus que no s'han d'incorporar al sistema lingüístic

Tenint en compte els principis generals esmentats (vegeu 3.1), els manlleus que el Consell Supervisor del TERMCAT considera que no s'han d'incorporar al sistema lingüístic tenen les característiques següents:

a) Manlleus per als quals hi ha un equivalent en la llengua d'arribada.

Exemples:	<i>container</i>	<i>contenedor</i>
	<i>henna</i>	<i>alquena</i>
	<i>hojaldre</i>	<i>pasta de full</i>
	<i>rucola</i>	<i>ruca</i>
	<i>sponsor</i>	<i>patrocinador</i>

b) Manlleus que poden ser substituïts per una forma alternativa neològica descriptiva i transparent semànticament, que sigui identificable i que pugui ser acceptada pels especialistes.

Exemples:	<i>airbag</i>	<i>coixí de seguretat</i>
	<i>applet</i>	<i>miniaplicació</i>
	<i>business-to-business</i>	<i>d'empresa a empresa</i>
	<i>e-mail</i>	<i>correu electrònic o missatge electrònic</i>
	<i>flysurf</i>	<i>surf d'estel</i>
	<i>frame</i>	<i>marc</i>
	<i>hit parade</i>	<i>llista d'èxits</i>
	<i>hardware</i>	<i>maquinari</i>
	<i>paintball</i>	<i>guerra de pintura</i>
	<i>raster</i>	<i>trama</i>
	<i>resort</i>	<i>complex turístic</i>
	<i>router</i>	<i>encaminador</i>
	<i>share</i>	<i>quota</i>
	<i>snowboarding</i>	<i>surf de neu</i>
	<i>software</i>	<i>programari</i>
	<i>tooltip</i>	<i>indicador de funció</i>

c) Manlleus que no són del tot adequats des del punt de vista formal o conceptual en la llengua original (perquè presenten una formació híbrida, una distribució semàntica poc clara que genera ambigüitat, falta de transparència semàntica, etc.).

Exemples:	<i>freeware</i>	<i>programari gratuït o programari lliure</i>
	<i>sudadera</i>	<i>dessuadora</i>
	<i>training</i>	<i>aprenentatge, ensinistrament, instrucció, formació</i>

d) Manlleus procedents de marques registrades. Malgrat que se solen popularitzar en la llengua general, pot haver-hi restriccions legals que en dificultin o impedeixin l'adaptació formal. Per això és recomanable buscar una forma de denominació alternativa que es pugui aplicar a tots els productes semblants.

Exemples:	<i>Discman®</i>	<i>CD de butxaca</i>
	<i>Post-it®</i>	<i>nota adhesiva</i>
	<i>Tetra Brik®</i>	<i>bric</i>
	<i>Tipp-ex®</i>	<i>líquid correctiu o corrector líquid</i>
	<i>Velcro®</i>	<i>veta adherent</i>
	<i>Walkman®</i>	<i>casset de butxaca</i>

En alguns casos, la marca comercial esdevé tan generalitzada que es pot considerar integrada a la llengua, com un mot comú (*fòrmica, vamba, xiruca, etc.*).

3.4. Calcs que es poden incorporar al sistema lingüístic

Tenint en compte els principis generals esmentats (vegeu 3.1), els calcs que el Consell Supervisor del TERMCAT considera que es poden incorporar al sistema lingüístic tenen les característiques següents:

a) Calcs que impliquen una extensió semàntica que comparteix les propietats del significat bàsic del mot genuí.

Exemples:	<i>lluneta</i> (geologia)	del francès <i>lunette</i> ; <i>lluneta</i> apareix al diccionari per a designar conceptes que comparteixen la característica de tenir forma de mitja lluna
	<i>xebro</i> (geologia)	del francès <i>chevron</i> ; <i>xebro</i> apareix al diccionari per a designar conceptes que comparteixen la característica de tenir forma de V invertida

b) Calcs que es valen dels recursos de derivació, composició o sintagmació del sistema gramatical català i que tenen un significat adequat al concepte designat, en sentit recte o figurat, especialment quan són d'ús freqüent en determinats camps. Sovint la forma que tenen fa que no es percebin com a calcs.

Exemples: *cursa de barrils* (equitació) de l'anglès *barrel racing*
estira-i-empeny de l'anglès *push-pull device*
ordinador de butxaca de l'anglès *pocket computer*
taloner (rugbi) del francès *talonneur*
síndrome del cremat de l'anglès *burnout syndrome*
tècnica de la safata (selecció de personal) de l'anglès *in-basket technique*

3.5. Calcs que no s'han d'incorporar al sistema lingüístic

Tenint en compte els principis generals esmentats (vegeu 3.1), els calcs que no s'han d'incorporar al sistema lingüístic tenen les característiques següents:

a) Calcs que designen el mateix concepte que altres paraules o formacions catalanes.

Exemples: **estat de l'art*, en l'àmbit de la recerca, de l'anglès *state of the art*, perquè en català ja hi ha el terme *estat de la qüestió* amb aquest significat
**sever -a*, en l'àmbit de les ciències de la salut, amb el sentit de 'greu', 'intens', 'agut', 'dolorós', etc., de l'anglès *severe*, perquè en català el mot *sever* té un altre significat

b) Calcs amb algun element gramaticalment o semànticament poc adequat al sistema lingüístic català.

Exemples: **falla transcurrent*, de l'anglès *transcurrent fault*, en comptes de *falla de direcció*, perquè l'adjectiu *transcurrent*, del verb *transcórrer*, no sol tenir en català un sentit de moviment espacial, com en anglès, sinó tan sols de moviment temporal, que no s'adiu amb el concepte
**fusteria metàl·lica*, del francès *menuiserie métallique*, a través del castellà *carpintería metálica*, en comptes de *tancaments metàl·lics*, perquè *fusteria* no s'adiu semànticament amb l'adjectiu *metàl·lica*

c) Calcs que no són viables des del punt de vista de l'ús perquè no són transparents semànticament, perquè poden tenir connotacions negatives o perquè la forma manllevada ja està totalment implantada.

Exemples: **enganyaüells*, del francès *trompe-l'oeil*, es considera inviable perquè el manlleu té una gran difusió en totes les llengües i el calc català, segons els especialistes, resulta artificial
**línia calenta*, de l'anglès *hot line*, en comptes de *línia permanent*, per a fer referència a una línia telefònica d'assessorament o d'assistència tècnica, es considera inviable perquè el calc podria fer pensar erròniament que es tracta d'un altre tipus de servei

4. La flexió dels manlleus

Els manlleus presenten característiques flexionals molt diverses, atès que provenen de llengües amb morfologies també diverses. Les diferències morfològiques obeeixen fonamentalment a aquests motius:

- les llengües poden ser de morfologia predominantment invariable (sense flexió) o bé variable (amb flexió);
- les categories gramaticals d'una llengua sovint no coincideixen amb les d'una altra (gènere neutre, manca de distinció entre masculí i femení, etc.);
- les categories gramaticals poden tenir expressió morfològica o no, segons la categoria i la llengua;
- l'expressió morfològica de les categories gramaticals pot variar d'una llengua a l'altra, tant pel que fa al procediment com pel que fa a les marques formals específiques.

Malgrat aquesta diversitat, els manlleus tendeixen a adoptar, amb més o menys grau, les característiques morfològiques de la llengua d'arribada, fet que comporta, segons el cas:

- Ajustar i fer correspondre les categories gramaticals i altres aspectes morfològics de la llengua d'origen a la d'arribada.

Exemple: el terme *scanner*, que en anglès té la categoria gramatical de substantiu, en català pren l'especificitat de substantiu masculí (*un escàner*); el verb anglès *to dribble* adopta la primera conjugació en la catalanització *driblar*

- Neutralitzar i reinterpretar la forma amb què s'expressen aquestes categories.

Exemples: la terminació *-i*, que correspon al masculí plural en italià, no expressa el plural en català; per tant, el mot italià *gnocchi*, que és la forma del plural de *gnocco*, és singular en la catalanització *nyoqui*, que fa el plural *nyoquis*

en català no hi ha la categoria del neutre en el gènere de noms i adjectius, i per aquesta raó s'interpreten com a masculins els manlleus en *-um* del llatí que originàriament són neutres; així, el mot neutre llatí *curriculum* esdevé masculí en la catalanització *currículum*

Segons les característiques flexionals de cada categoria lèxica, l'adaptació morfològica del manlleu pot ser més evident, com en el cas dels verbs, que adopten sistemàticament les terminacions verbals; o més imperceptible, com en el cas de determinats noms i adjectius que esdevenen invariables.

4.1. La flexió nominal: el gènere

En català tots els substantius tenen gènere masculí o femení. Quan s'incorpora un manlleu substantiu al català pot donar-se alguna de les situacions següents:

- a) Que la llengua de partida o la vehicular no faci distinció de gènere (com l'anglès), i aleshores cal seguir els criteris d'assignació de gènere de la llengua d'arribada. A grans trets, els criteris d'assignació de gènere per al català tenen en compte els aspectes següents:

- a.1) El sexe del referent, si en té, atès que l'oposició de gènere s'associa amb la distinció de sexe. Per exemple, els noms *playboy* i *samurai* són masculins, mentre que *cover-girl* i *geisha* són femenins.

- a.2) El gènere que s'atribueixi en català a la terminació que presenta la paraula estrangera. Els manlleus acabats en *-a* àtona sovint s'interpreten com a femenins (com ara *gimcana*, *jungla* i *sauna*, tot i que hi ha excepcions, com *pijama*), mentre que els que tenen altres terminacions se solen interpretar com a masculins (com ara *bingo*, *jumbo*, *tornado*; *fúting*, *màrqueting*, *pírcing* i *rènting*).

Cal tenir en compte que hi ha un fet estructural important: la major productivitat d'un dels gèneres en la llengua d'arribada. En el cas del català, aquest gènere és el masculí, atès que és el gènere no marcat i sol correspondre a la manca de desinència.

- b) Que la llengua de partida faci distinció de gènere (com el francès, l'italià, etc.), i aleshores el manlleu tendeix a mantenir el gènere original, encara que en alguns casos la terminació del manlleu s'identifiqui habitualment amb un altre gènere en català.

Exemples: *libido* i *melé* mantenen el gènere femení que tenen els termes en llatí i francès, respectivament
ioga i *mantra* mantenen el gènere masculí que tenen els termes en sànscrit

Quan el manlleu en la llengua de partida té gènere neutre, en català sol rebre gènere masculí.

Exemples: *fonema* i *plasma*, d'una banda, i *karma* i *nirvana*, de l'altra, tenen gènere neutre en grec i en sànscrit, respectivament, i en català adopten el gènere masculí

Malgrat aquesta tendència, en alguns casos no coincideixen el gènere de la llengua original amb el gènere en català, generalment a causa de factors com l'analogia amb altres formes o la influència dels altres factors que s'exposen en els punts *a*, *c* i *d*.

Exemples: *cibulet*, que en francès és femení (*ciboulette*), en català ha adoptat el gènere masculí; *sari* s'ha generalitzat en la majoria de llengües europees com a masculí, malgrat que la forma original de l'hindi té gènere femení.

- c) Que s'adopti el mateix gènere que ja ha adoptat el manlleu en una altra llengua romànica. Per exemple, els manlleus del xinès i del japonès *pipa* i *biwa*, respectivament, que designen una mena de llaüt o de guitarra, es consideren masculins perquè les altres llengües romàniques els han donat també aquest tractament.
- d) De manera menys sistemàtica, el gènere es pot assignar a partir d'altres raons: per una associació semàntica entre el manlleu i un sinònim; per l'ús habitual en determinats contextos; perquè es manté el gènere d'un hiperònim o de la forma traduïda en català, etc. Per exemple, *txa-txa-txa* és masculí probablement per contagi del seu hiperònim *ball* (només són femenins alguns balls acabats en *-a*, com *farruca*, *guaratxa*, *lambada*, *salsa*, etc.); *web* se sol veure utilitzat en femení perquè el context d'ús més habitual és *pàgina web*, però l'ús és en masculí en contextos en què es refereix a un *lloc web*; *reason-why* és femení perquè *raó* és femení.

4.2. La flexió nominal: el nombre

4.2.1. Regla general

Un manlleu introduït dins el sistema lingüístic del català sol fer la flexió del plural seguint les normes morfològiques d'aquesta llengua, és a dir, adjuntant-hi la marca flexional *-s* o les variants *-es* o *-os*, segons el cas, i aplicant-hi les modificacions gràfiques que comporta la formació del plural.

singular	plural
<i>burca</i>	<i>burques</i>
<i>currículum</i>	<i>currículums</i>
<i>memoràndum</i>	<i>memoràndums</i>
<i>palimpsest</i>	<i>palimpsests, palimpsestos</i>
<i>quad</i>	<i>quads</i>
<i>quàquer</i>	<i>quàquers</i>
<i>tatami</i>	<i>tatamis</i>
<i>videodisc</i>	<i>videodiscs, videodiscos</i>
<i>xapata</i>	<i>xapates</i>

Així doncs, els manlleus incorporats a la llengua no segueixen el plural de les llengües de partida, que sovint és desconegut pels parlants. Seguir sistemàticament el plural de la llengua d'origen menaria a la proliferació d'excepcions en el sistema lingüístic, les quals difícilment podrien arribar a ser dominades pels parlants.

singular		plural
<i>camerino</i>	(en italià, pl. <i>camerini</i>)	<i>camerinos</i>
<i>ikastola</i>	(en basc, pl. <i>ikastolak</i>)	<i>ikastoles</i>
<i>leu</i>	(en romanès, pl. <i>lei</i>)	<i>leus</i>
<i>pizza</i>	(en italià, pl. <i>pizze</i>)	<i>pizzas</i>
<i>royalty</i>	(en anglès, pl. <i>royalties</i>)	<i>royaltys</i>

Tanmateix, en alguns casos s'ha generalitzat en el llenguatge d'especialitat la forma de plural originària, la qual sol alternar amb la forma de plural segons la morfologia catalana. El fet de mantenir el plural de la llengua d'origen obeeix a factors psicològics i socioculturals o a un sentiment de tradició o d'especialització, i especialment a la influència de l'ús més habitual en anglès, però no pas a factors gramaticals.

singular	plural
<i>land</i>	<i>lands / länder</i> [de]
<i>lied</i>	<i>lieds / lieder</i> [de]
<i>quàntum</i>	<i>quàntums / quanta</i> [la]
<i>locus</i>	<i>locus / loci</i> [la]
<i>vanitas</i>	<i>vanitas / vanitates</i> [la]

També es pot observar, en els manlleus introduïts més recentment o que són propis d'àmbits molt especialitzats, una tendència a fer el plural sense afegir cap morfema, és a dir, a considerar-los invariables, però a mesura que se'n generalitza l'ús se'n adapta la forma del plural a la consideració general.

A part d'aquesta regla general, cal fer diverses precisions per a alguns casos.

4.2.2. Manlleus acabats en vocal tònica

Quan la forma manllevada acaba en vocal tònica accentuada es poden donar els casos següents:

- Que en la llengua originària presentin un radical acabat en *-n*. Aquests termes fan el plural en *-ns*, de la mateixa manera que la resta de mots del català amb la mateixa terminació (per exemple, *pa, pans; fre, frens; colomí, colomins; carbó, carbons*; etc.).

singular		plural
<i>baldaquí</i>	(< <i>baldacchino</i> [it])	<i>baldaquins</i>
<i>caneló</i>	(< <i>cannellone</i> [it])	<i>canelons</i>
<i>comodí</i>	(< <i>comodín</i> [es])	<i>comodins</i>
<i>edredó</i>	(< <i>édredon</i> [fr])	<i>edredons</i>
<i>futbolí</i>	(< <i>futbolín</i> [es])	<i>futbolins</i>
<i>maniquí</i>	(< <i>mannequin</i> [fr])	<i>maniquins</i>
<i>mocassí</i>	(< <i>mocassin</i> [en], i aquest de <i>mockasin</i> [algonquí])	<i>mocassins</i>
<i>motí</i>	(< <i>mutin</i> [fr mitjà])	<i>motins</i>
<i>polissó</i>	(< <i>polisson</i> [fr])	<i>polissons</i>
<i>polpetó</i>	(< <i>paupeton</i> [fr])	<i>polpetons</i>
<i>polvoró</i>	(< <i>polvorón</i> [es])	<i>polvorons</i>
<i>trampolí</i>	(< <i>trampolino</i> [it])	<i>trampolins</i>

b) Que en la llengua originària el radical no acabi en *-n*. Aquests termes fan el plural afegint la marca flexional *-s*⁶ a la forma singular.

singular		plural
<i>avancé</i>	(< <i>avancée</i> [fr])	<i>avancés</i>
<i>bisturí</i>	(< <i>bistouri</i> [fr])	<i>bisturís</i>
<i>capó</i>	(< <i>capot</i> [fr])	<i>capós</i>
<i>clixé</i>	(< <i>cliché</i> [fr])	<i>clixés</i>
<i>comitè</i>	(< <i>comité</i> [fr], i aquest de <i>committee</i> [en])	<i>comitès</i>
<i>iglú</i>	(< <i>igloo</i> [en], i aquest de <i>iglo</i> [esquimal])	<i>iglús</i>
<i>koiné</i>	(< <i>koiné</i> [el])	<i>koinés</i>
<i>menú</i>	(< <i>menu</i> [fr])	<i>menús</i>
<i>consomé</i>	(< <i>consommé</i> [fr])	<i>consomés</i>
<i>paté</i>	(< <i>pâté</i> [fr])	<i>patés</i>
<i>pedigrí</i>	(< <i>pedigree</i> [en])	<i>pedigrís</i>
<i>tabú</i>	(< <i>taboo</i> [en], i aquest de <i>tabu</i> [de Polinèsia])	<i>tabús</i>
<i>valí</i>	(< <i>wâlí</i> [ar])	<i>valís</i>

4.2.3. Manlles acabats en *-s*, *-z*, *-x*, *-sh* o *-ch*

Com és habitual en els mots catalans, els manlles masculins aguts o monosíl·labs que tenen *-s*, *-z* o *-x* final en la seva forma singular tendeixen a fer el plural afegint *-os*:

singular	plural
<i>estrès</i>	<i>estressos</i>
<i>kolkhoz</i>	<i>kolkhozos</i>
<i>sovnarkhoz</i>	<i>sovnarkhozos</i>
<i>sovkhos</i>	<i>sovkhosos</i>
<i>babaganuix</i>	<i>babaganuixos</i>
<i>brioix</i>	<i>brioixos</i>
<i>esquetx</i>	<i>esquetxos</i>
<i>esquaix</i>	<i>esquaixos</i>
<i>fax</i>	<i>faxos</i>
<i>flaix</i>	<i>flaixos</i>

⁶ Hi pot haver algun cas que excepcionalment se separi d'aquesta regularitat; per exemple, el terme de perruqueria *bigudí*, adaptat del francès *bigoudi*, fa el plural en *-ns*: es tracta d'un manlleu implantat fa temps, que construeix el plural analògicament a les paraules catalanes acabades en *-í*.

<i>guaix</i>	<i>guaixos</i>
<i>sandvitx</i>	<i>sandvitxos</i>
<i>tsarevitx</i>	<i>tsarevitxos</i>

Les formes femenines i les masculines planes o esdrúixoles acabades en -x tendeixen a fer el plural afegint -s⁷; també fan el plural amb -s tots els manlleus acabats en -ch:

singular	plural
<i>bèndix</i>	<i>bèndixs</i>
<i>còrtex</i>	<i>còrtexs</i>
<i>dúplex</i>	<i>dúplexs</i>
<i>hèlix</i>	<i>hèlixs</i>
<i>síplex</i>	<i>síplexs</i>
<i>tèlex</i>	<i>tèlexs</i>
<i>kirsch</i>	<i>kirschs</i>
<i>catch</i>	<i>catchs</i>
<i>fetch</i>	<i>fetchs</i>
<i>kitsch</i>	<i>kitschs</i>
<i>pitch</i>	<i>pitchs</i>
<i>putsch</i>	<i>putschs</i>

Les formes femenines i les masculines planes o esdrúixoles acabades en -s no solen incorporar cap morfema de plural:

singular	plural
<i>campus</i>	<i>campus</i>
<i>corpus</i>	<i>corpus</i>
<i>edelweiss</i>	<i>edelweiss</i>
<i>hummus</i>	<i>hummus</i>
<i>inlandsis</i>	<i>inlandsis</i>
<i>kibbutz</i>	<i>kibbutz</i>

Com ja s'ha comentat (vegeu 4.2.1), en certs manlleus molt recents s'observa una forta tendència a fer el plural sense afegir cap morfema, és a dir, a considerar-los invariables, especialment en les terminacions en -s, -z i -sh:

singular	plural
<i>coulis</i>	<i>coulis</i>
<i>gauss</i>	<i>gauss</i>
<i>loess</i>	<i>loess</i>
<i>trass</i>	<i>trass</i>
<i>bogaz</i>	<i>bogaz</i>
<i>lapiaz</i>	<i>lapiaz</i>
<i>solonetz</i>	<i>solonetz</i>
<i>raz</i>	<i>raz</i>
<i>xintz</i>	<i>xintz</i>
<i>push</i>	<i>push</i>

⁷ Excepcionalment també fan el plural afegint la marca flexional -s els monosíl·labs masculins *box*, *dux*, *linx*, *lux*, *matx* i *tex*.

També hi ha algun cas peculiar, com el terme *hertz*, unitat del sistema internacional, que fa el plural afegint-hi una *-s*, seguint la tendència internacional, o el terme *crocs*, que es considera invariable:

singular	plural
<i>hertz</i>	<i>hertzs</i>
<i>crocs</i>	<i>crocs</i>

Alguns llatinismes acabats en *-s* es poden trobar ocasionalment amb la forma plural llatina, però també es poden adaptar a la consideració general (vegeu 4.2.1).

singular	plural
<i>locus</i>	<i>locus o loci</i>
<i>pilus</i>	<i>pilus o pili</i>
<i>vanitas</i>	<i>vanitas o vanitates</i>

4.3. Formes de plural adaptades com a singulars

Hi ha determinats manlleus que en la llengua de partida se solen usar en plural i que s'han introduït amb aquesta forma en català, però que en aquesta llengua s'interpreten com a formes de singular i, per tant, afegeixen la marca flexional *-s* per formar el plural. Això s'ha produït principalment en italianismes acabats en *-i*.

singular		plural
<i>espagueti</i>	(< <i>spaghetto</i> , usat generalment en pl. <i>spaghetti</i>)	<i>espaguetis</i>
<i>lapil·li</i>	(< <i>lapillo</i> , pl. <i>lapilli</i>)	<i>lapil·lis</i>
<i>nyoqui</i>	(< <i>gnocco</i> , usat generalment en pl. <i>gnocchi</i>)	<i>nyoquis</i>
<i>putxinel·li</i>	(< <i>pulcinella</i> , pl. <i>pulcinella</i> o <i>pulcinelli</i>)	<i>putxinel·lis</i>
<i>ravioli</i>	(< <i>raviolo</i> , usat generalment en pl. <i>ravioli</i>)	<i>raviolis</i>
<i>saltimbanqui</i>	(< <i>saltimbanco</i> , pl. <i>saltimbanchi</i>)	<i>saltimbanquis</i>
<i>tortel·lini</i>	(< dim. de <i>tortello</i> , usat generalment en pl. <i>tortellini</i>)	<i>tortel·linis</i>

Més esporàdicament, aquest fenomen també ocorre amb manlleus d'altres llengües:

singular		plural
<i>mujahidí</i>	(< <i>mujahidín</i> [ar], pl. de <i>mujàhid</i>)	<i>mujahidins</i>
<i>talibà</i>	(< <i>taliban</i> , pl. de <i>talib</i>)	<i>talibans</i>

4.4. Sintagmes travats

Els manlleus sense adaptar en forma de sintagmes travats poden fer el plural de diverses maneres:

a) Afegint la marca flexional *-s* quan els termes tenen una grafia aglutinada (amb guionet o sense).

singular	plural
<i>au-pair</i>	<i>au-pairs</i>
<i>pin-up</i>	<i>pin-ups</i>

<i>playback</i>	<i>playbacks</i>
<i>trompe-l'oeil</i>	<i>trompe-l'oeils</i>
<i>vol-au-vent</i>	<i>vol-au-vents</i>
<i>walkie-talkie</i>	<i>walkie-talkies</i>

També segueixen aquesta regla alguns casos que no presenten una grafia aglutinada:

singular	plural
<i>best seller</i>	<i>best sellers</i>
<i>disk pack</i>	<i>disk packs</i>

- b) Flexionant tots dos components quan un d'aquests és un adjectiu català (com en els sintagmes *estat major / estats majors, porc senglar / porcs senglars*, etc.):

singular	plural
<i>husky siberià</i>	<i>huskys siberians</i>
<i>clear defensiu</i>	<i>clears defensius</i>

- c) Flexionant el primer component quan el nucli és un substantiu català, i el segon component és un substantiu manllevat que l'especifica (com en els sintagmes *vagó restaurant / vagons restaurant, cotxe bomba / cotxes bomba, mot clau / mots clau*, etc.):

singular	plural
<i>mongeta azuki</i>	<i>mongetes azuki</i>
<i>servidor web</i>	<i>servidors web</i>
<i>servei flic</i>	<i>serveis flic</i>

Cal tenir en compte que, per raons semàntiques, hi ha certs sintagmes travats que no presenten pràcticament mai variació de nombre, com ara *horror vacui, prêt-à-porter*, etc.

4.5. La flexió verbal

- a) El català assigna correntment la primera conjugació als verbs manllevats, com a conjugació majoritària i més productiva:

Exemples *bussejar* (< *bucear* [es]); *camuflar* (< *camoufler* [fr]); *crepar* (< *crêper* [fr]); *debutar* (< *débuter* [fr]); *derrapar* (< *déraper* [fr]); *drenar* (< *to drain* [en]); *driblar* (< *to dribble* [en]); *dropar* (< *to drop* [en]); *electrocutar* (< *to electrocute* [en]); *esmaixar* (< *to smash* [en]); *empatar* (< *impattare* [it]); *patrullar* (< *patrouiller* [fr]); *saldar* (< *saldare* [it])

- b) En determinats casos, el verb adopta un sufix, fet que no altera l'assignació de conjugació esmentada en el punt anterior:

- Hi ha verbs que tenen un sufix en la llengua de partida (o que l'incorporen en una llengua vehicular)⁸ i el mantenen en les llengües d'arribada:

⁸ Convé evitar l'extensió indiscriminada de formes basades en la incorporació de sufixos verbalitzadors propis de llengües interposades si no responen a un ús molt generalitzat o a altres arguments interns de la llengua d'arribada (per exemple, es considera inadequada la forma **formatejar*, creada a partir de la forma castellana *formatear*, en lloc de *formatar*).

Exemples *bonderitzar* (*bonderizar* [es], *bondériser* [fr], *to bonderize* [en]); *escanejar* (*escanear* [es], *to scan* [en]); *externalitzar* (*externalizar* [es], *externaliser* [fr], *to externalize* [en]); *masteritzar* (*masterizar* [es], *masterizzare* [it], *to master* [en]); *parkeritzar* (*parkerizar* [es], *parkériser* [fr], *to parkerize* [en]); *plotejar* (*plotear* [es], *to plot* [en])

- Hi ha verbs que adopten un sufix per a evitar la confusió amb un altre verb:

Exemples *capar* / *capejar*, *carenar* / *carenejar*, *nocar* / *noquejar*, *testar* / *testejar*

En alguns casos coexisteixen la forma amb sufix i la forma sense sufix, que poden ser sinònimes en tots els contextos o només en alguns:

Exemples *blocar* / *bloquejar*, *boxar* / *boxejar*, *cablar* / *cablejar*, *flamar* / *flamejar*, *agilitar* / *agilitzar*, *optimar* / *optimitzar*

- c) Finalment, l'adopció d'un verb es pot fer mitjançant la construcció verbal *fer* + sintagma nominal, especialment quan el nom també és manllevat (és corrent, per exemple, amb noms d'acció amb *-ing*) i convé mantenir la integritat referencial entre el verb i el nom:

Exemples *fer càrving* (< *to carve* [en]), *fer zàping* (< *to zap* [en]); *fer godilla* (< *godiller* [fr]); *fer ràpel* o *rapelar* (< *rappeler* [fr]); *fer surf* (*to ride* [en], *surfer* [fr], *surfear* [es])

5. Pronúncia i tractament tipogràfic dels manlleus

5.1. Pronúncia dels manlleus

És habitual que les formes manllevades no adaptades gràficament es pronunciiïn respectant alguns dels trets fonètics de la llengua d'origen, en la mesura en què es coneixen o és factible. El procés natural és que, a mesura que un manlleu es generalitza, se n'adapti progressivament la pronúncia. En els àmbits especialitzats són freqüents les comunicacions orals (congressos i altres fòrums d'intercanvi) i, a més, tenen una importància creixent la comunicació audiovisual i el paper normalitzador dels mitjans de comunicació com la ràdio i la televisió. Per això el Consell Supervisor del TERMCAT considera útil en els treballs terminològics marcar específicament els manlleus amb la indicació de la llengua d'origen en els casos en què la pronúncia habitual entre els especialistes no és la que s'esperaria a partir de la grafia del terme normalitzat.

Així, es marquen llatínismes com *aditus*, *armorum* i *fornax* perquè la forma gràfica mena a llegir-los diferentment de la pronúncia original llatina, que és la que en fan majoritàriament els especialistes: es podria considerar que l'accent recau a ***aditus***, ***armorum*** i ***fornax***, quan ho fa a *aditus*, *armorum* i ***fornax***. D'altra banda, no necessiten la indicació de la llengua d'origen llatínismes com *domus* i *in situ*, perquè no presenten aquests problemes de pronúncia.

Es fa la indicació de la llengua d'origen del manlleu no adaptat, sense especificar exactament quina pronúncia cal fer-ne, amb la voluntat de no impedir que el terme, si se'n generalitza l'ús, amb el temps pugui experimentar una adaptació més o menys completa a la fonètica de la llengua catalana, d'acord amb el procés natural d'integració dels manlleus en el sistema lingüístic, i s'acabi adaptant-ne la grafia o adequant la pronúncia a la grafia manllevada. En qualsevol cas, en la mesura que sigui possible és convenient evitar la difusió de pronúncies de formes manllevades segons la fonètica de llengües interposades; per exemple, és preferible la pronúncia plana del mot d'origen

àrab *tabule*, malgrat que hagi experimentat una certa difusió la forma vehiculada pel francès **tabulé*.

5.2. El tractament tipogràfic dels manlleus

La convenció més generalitzada és escriure en rodona els manlleus adaptats i en cursiva els no adaptats. De manera general també es considera que els termes normalitzats (com els termes normatius) no cal escriure'ls en cursiva, tant si estan adaptats com si no ho estan, però aquesta orientació s'ha de relativitzar amb altres consideracions que s'han de valorar conjuntament (extensió social de la forma, característiques del públic receptor del text, freqüència d'ús de la forma dins d'un mateix text, context comunicatiu, pronúncia més habitual de la forma, etc.). Per exemple, no és habitual escriure en cursiva manlleus no adaptats que han passat a formar part de la llengua general, com ara *kiwi*, *pizza*, *web* o *whisky*; igualment, no sembla necessari marcar en un text especialitzat els manlleus propis de l'àmbit. En canvi, potser és necessari marcar els mateixos elements en un text divulgatiu perquè el lector no especialitzat en pugui fer la lectura adequada. La utilització de la cursiva per al marcatge dels manlleus depèn, doncs, de diversos factors que cal considerar en cada context.

6. Conclusions

El manlleu i el calc són procediments neològics que, al costat de molts altres, serveixen per a denominar nous conceptes i, consegüentment, per a adequar la llengua a les necessitats comunicatives de cada moment.

Com a criteri general de procediment, davant d'un manlleu, en primer lloc, es recorre a una alternativa catalana formada a partir dels recursos interns de la llengua; si aquesta alternativa no resulta viable, s'adapta el manlleu o s'introdueix el calc i, finalment, si això tampoc no és possible, s'adopta directament el manlleu. Tanmateix, no es tracta d'una actuació que es pugui fer automàticament, sinó que cal valorar en cada cas factors com l'adequació al sistema general de la llengua, l'analogia amb altres denominacions en la mateixa àrea d'especialitat, l'arrelament entre els especialistes d'aquesta àrea, les possibilitats d'ús, la necessitat real de la nova denominació i el comportament de les altres llengües.

Quan el manlleu s'adapta al sistema morfològic del català ho fa segons els principis generals següents:

1. En l'assignació de gènere a un manlleu substantiu, es té en compte el sexe del referent i el gènere de la llengua de partida (si en té), i la terminació del manlleu o el gènere assignat en altres llengües romàniques. Cal tenir en compte que el masculí, com a gènere no marcat, és més productiu que el femení quan es tracta d'adaptar un manlleu en català.
2. En la formació dels plurals dels manlleus, s'afegeix regularment la marca flexional *-s*, o les seves variants *-es* i *-os*, a la forma singular. Excepcionalment, no segueixen aquesta regla els manlleus més recents o especialitzats acabats en *-s*, que romanen invariables. A més, cal tenir en compte que els sintagmes travats presenten especificitats en la formació del plural.
3. En el cas dels verbs manllevats, correntment adopten la primera conjugació, si bé de vegades prenen la forma de *fer* + sintagma nominal.

És important tenir en compte el caràcter viu de la llengua, que fa que experimenti una evolució constant. Així, tot i que un dels objectius principals de la normalització terminològica és la fixació dels termes més adequats, no es pot deixar de considerar la possibilitat que en un moment determinat s'adopti una solució i que més endavant s'hagi de reconsiderar, ja sigui per raons

lingüístiques, ja sigui perquè entre els usuaris s'imposa una altra solució. En aquest sentit, és molt important donar temps i oportunitats de difusió general a les noves propostes perquè arrelin entre els parlants. Per exemple, en l'àmbit de l'esport les formes *servir* i *servei* estan aconseguint recuperar l'ús en detriment de les formes manllevades *sacar* i *sacada* o **saque*, que havien arribat a fer-se força generals. Però també cal estar atents a l'evolució dels usos per a evitar de fer propostes que s'allunyin tant de la pràctica real que esdevinguin inaplicables.

Només a partir de la consideració de tots aquests aspectes alhora es pot trobar l'equilibri fonamental que permeti habilitar el català com una llengua vàlida per a la comunicació científica de manera que mantingui la seva pròpia idiosincràsia sense aïllar-se de la resta de llengües.

(Aquests criteris han estat aprovats pel Consell Supervisor el dia 12 de maig del 2005.)